

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THEORETICAL PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF JUDICIAL CONTROL IN THE CRIMINAL PROCESS

Войтович С.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізького національного університету

У статті розглянуто особливості чинного законодавства України з точки зору контрольних функцій суду.

Ключові слова: кримінальний процес, судовий контроль, оскарження дій, бездіяльності, оскарження рішень, реформування, інститут кримінального переслідування, судова система.

В статье рассмотрены особенности законодательного урегулирования института судебного контроля в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, судебный контроль, обжалование действий, бездействия, обжалование решений, реформирование, институт уголовного преследования, судебная система.

The article considers the peculiarities of legislative regulation of the institution of judicial control in the criminal process of Ukraine.

Key words: criminal process, judicial control, appeal of actions, inaction, appeal of decisions, reforming, institute, criminal prosecution, judicial system.

Постановка проблеми. Сучасне судочинство України перебуває в стадії реформування. Посланням Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [1; 2] було встановлено, що судова реформа повинна не лише зводитися до вдосконалення діяльності суддів та судів, а в широкому розумінні сприяти створенню умов для посилення захисту прав та свобод людини і громадянина. Втіленням цих приписів є і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [6], «Про вищу раду правосуддя» [7], які кардинально змінюють систему судів загальної та спеціалізованих юрисдикцій, порядок призначення суддів та порядок притягнення них до відповідальності, передбаченої законом, тощо.

Безумовно, наведене безпосередньо стосується і сфери кримінального судочинства, оскільки інститут кримінальної відповідальності є найтяжчим видом юридичної відповідальності і полягає в застосуванні до особи, яка вчинила злочин, державного примусу у формі покарання [2, с. 128]. Слід також відзначити і те, що одним із завдань судової реформи є спрощення доступу громадян до правосуддя. Це є втіленням конституційних приписів щодо права кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що закріплені в ст. 55 [3, с. 4]. Зазначене реформування триває; найважливішою подією в реформуванні саме кримінального судочинства є, безумовно, прийняття Кримінального процесуального Кодексу України [4, с. 11], який набрав чинності 19 листопада 2012 року.

Цей нормативний акт можливо було розцінити як потужний крок у напрямку реалізації конституційних прав громадян; правникам здавалося, що ним удосконалено правове регулювання у сфері кримінального судочинства, нібито привнесено в нього європейські цінності та принципи, створено спробу перетворити неухильне дотримання прав людини в ключову ідею всього кримінального процесу, а також забезпечити реальну, а не задекларовану рівність процесуальних можливостей сторін кримінального провадження та утвердити змагальність процесу.

Досягнення вищезазначеного завдання судової реформи передбачає необхідність існування дієвого правового механізму (інституту) в межах, зокрема, кримінального процесуального закону, який гарантує громадянам доступ

до суду з метою своєчасного захисту їх порушених законних прав та інтересів. Кримінальне провадження проходить певні стадії, і сьогодні можна констатувати, що суд діє на всіх стадіях кримінального процесу. І протягом досудового розслідування суд виконує важливу роль у забезпеченні виконання завдань кримінального судочинства. Проте серед науковців вже досить давно триває гостра дискусія стосовно функцій (чи функцій) суду на досудовому провадженні. Полеміка, яка розгорілася навколо цього питання, існує не лише в Україні, але і в інших пострадянських країнах.

Мета – розглянути особливості чинного законодавства України з точки зору контрольних функцій суду.

Виклад основного матеріалу. Правники розцінювали чинний кримінальний процесуальний закон як такий, що в порівнянні з попереднім більш сприятливий у бік дотримання прав людини та громадянина.

Однак сучасність вносить поправки в ці сподівання. Це наочно ілюстровано тим, що станом на серпень 2017 року – час написання статті – його змінили сорока дев'ятьма Законами. Зазнав змін і інститут судового контролю, який є предметом дослідження в даній роботі. Між тим ніхто не змінював завдання кримінального провадження, викладені в ст. 2 Кримінального процесуального Кодексу України, які втілюють конституційні засади прав та свобод громадянина, виконанням яких слугує судовий контроль.

У чинному процесуальному законі контрольна функція суду прямо зазначена в нормативному документі, а не в доктрині права. Таким чином, полеміка, яка раніше точилася з приводу наявності контрольних функцій суду на стадії досудового слідства (наразі – досудового розслідування) або їх відсутності, актуальна наразі лише з приводу юридичної сутності цього інституту, його суб'єктів, меж, можливостей та механізмів.

Вищезазначеним зумовлено актуальність теми дослідження. Адже зміст процесуальних норм, з одного боку, має втілювати норми Конституції України та чинних міжнародних актів, які ратифіковано Україною, а з іншого боку, має відповідати вимогам сьогодення з метою досягнення розумного балансу між інтересами держави (суспільства) та законними правами та інтересами громадян, що в широкому розумінні є справедливістю. За таких обставин діяльність суду на стадіях кримінального процесу, які передують судовому розгляду справи, є необхідною передумовою дотримання законності.

Питанням судового контролю та досліджень певних його елементів приділяли увагу вітчизняні та російські науковці, такі як Ахтирська Н.М., Горшеньов В.М., Куцин М.М., Лазарева В.А., Лобойко Л.М., Маляренко В.Т., Петрухін І.Л., Туманянц А., Філін Д.О., Чепурнова Н.М., Шахов І.Б., Шило О.Г. та інші.

Завданням цієї роботи є дати характеристики законодавчого врегулювання інституту судового контролю, їх закріплення в чинному законодавстві України, недоліки цього законодавчого регулювання цього інституту та перспективи їх розвитку.

У попередніх роботах автором запропоновано таке визначення судового контролю в кримінальному процесі України: «судовий контроль у кримінальному судочинстві виражається в безпосередній перевірці законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності посадових осіб органів прокуратури, дізнання та досудового слідства на досудових стадіях кримінальної справи». Наразі «кримінальна справа» відсутня, існує лише кримінальне провадження, що більш точно відповідає сутності цього інституту, з огляду на кількість стадій, їх детальну регламентацію та правила реєстрацій. Інститут дізнання скасований повністю. Таким чином, пропонується визначити судовий контроль як безпосередню перевірку слідчим суддею законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності посадових осіб сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування кримінального провадження.

У даній роботі пропонується більш детально охарактеризувати контрольні функції суду, розкрити особливості законодавчого врегулювання цього інституту, визначити недоліки такого врегулювання, запропонувати можливі зміни до законодавства, а також можливу оцінку перспективам розвитку зазначеного інституту.

Отже, в зазначеному напрямку необхідно проведення подальших більш поглиблених теоретичних досліджень із метою уніфікації законодавчого підходу з огляду на спільність правової природи зазначених інститутів.

Насамперед для цього необхідно визначити предмет контролю. З огляду на Конституцію України, міжнародні договори та прямі вказівки Кримінального процесуального Кодексу України це – дотримання прав та законних інтересів осіб, які є учасниками кримінального провадження, з боку органів досудового розслідування.

Слід визначити форми, якими цей контроль відбувається.

По-перше, це перевірка слідчим суддею підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які передбачені гл.10 розділу II Кримінального процесуального Кодексу України. Безумовно, не всі з них потребують санкції слідчого судді, як, наприклад, виклик слідчим або прокурором. Однак оскільки навіть виклик є заходом забезпечення провадження, його правила регламентовано Кодексом, ці правила підлягають дотриманню, а їх порушення повинні мати наслідком відповідальність. І перевірка дотримання цих правил є предметом дослідження слідчим суддею у випадку наявності скарги.

У порядку реалізації зазначеної форми судового контролю слідчий суддя перевіряє наявність підстав для:

- 1) застосування грошового стягнення з учасника провадження;
- 2) тимчасового обмеження спеціальним правом;
- 3) відсторонення від посади;
- 4) тимчасового доступу до речей і документів;
- 5) тимчасового вилучення майна;
- 6) арешту майна;
- 7) застосування запобіжних заходів;
- 8) надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ця перевірка відбувається лише за клопотанням сторони обвинувачення, а саме прокурора або слідчого. Дискусійним залишається питання, чи є в потерпілого або його представника право на звернення до слідчого судді

з такими питаннями, адже логіка процесу кримінального переслідування насамперед передбачає необхідність поновлення порушених прав особи, яка зазнала шкоди внаслідок кримінального правопорушення.

Процедури цієї перевірки також неоднакові, однак, на думку автора, розгляд цього питання підлягає більш детальному дослідженню в окремій роботі.

По-друге, судовий контроль здійснюється у формі розгляду слідчим суддею скарг на:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення;

2) неповернення тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 КПК України;

3) нездійснення інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, за заявами заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільця тимчасово вилученого майна.

Слід звернути увагу на неоднозначність вказівки законодавців про інші процесуальні дії, які мають бути предметом перевірки слідчим суддею під час досудового розслідування кримінального провадження. Закон встановлює дві умови, існування яких зумовлює їх охоплення предметом судового контролю: 1) існування вказівки закону на обов'язок вчинення дії; 2) існування вказівки закону на строк, протягом якого необхідно вчинити цю дію.

З точки зору пересічного громадянина в цій правовій конструкції все зрозуміло, і полеміка зайва.

Однак і в теорії права і на практиці постають питання, які потребують, насамперед, дослідження в теоретичній площині, і лише після цього – вирішення на законодавчому рівні. Наприклад, ст. 28 Кримінального процесуального Кодексу України надає визначення розумних строків у кримінальному провадженні, встановлює критерії розумності цих строків, що можна охарактеризувати як позитивний крок у бік дотримання прав людини та громадянина. При цьому в ч. 1 цієї статті наведено те, що кожна процесуальна дія та кожне процесуальне рішення повинні бути виконані в розумні строки. З огляду на те, що ст. 28 Кримінального процесуального Кодексу України закріплює принципові засади кримінального провадження, слід дійти висновку про те, що будь-яка процесуальна дія, щодо якої встановлено обов'язок її вчинити з боку сторони обвинувачення, вже пов'язана строком – розумним, отже, є предметом судового контролю на виконання приписів ст. 303 Кримінального процесуального Кодексу України.

Не можна не звернути увагу також і на невизначеність певних термінів, які стосуються строків – ч. 4 ст. 28 Кримінального процесуального Кодексу України визначає, що кримінальне провадження (як комплекс всіх дій, рішень із боку органів досудового розслідування з огляду на предмет дослідження в цій роботі) щодо особи, яка тримається під вартою, а також щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно. Що скриває під собою термін «невідкладно», зі змісту процесуального закону зрозуміти однозначно не є можливим. Однак оскільки невідкладність у певному розумінні стосується саме проміжку часу, є підстави віднести кримінальне провадження щодо зазначених осіб на досудовому розслідуванні як комплекс дій та рішень до предмету судового контролю.

Ці питання носять не лише теоретичний характер, оскільки за такими формулюваннями закону практична реалізація судового контролю неможлива в обсязі, задекларованому в ст. 2 Кримінального процесуального Кодексу України.

Як приклад можна привести кримінальне провадження щодо судді районного суду міста Запоріжжя, яке було

порушено за ст. 375 Кримінального Кодексу України, а саме постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Ознаки складу злочину прокуратура вбачила в постановленні цією особою ухвал саме в якості слідчого судді під час виконання ним контрольних функцій, а саме: в задоволенні скарг сторони захисту на невчинення дій (невнесення постанови про закриття кримінального провадження), які слідчий повинен був вчинити в розумний строк [5]. Досудове розслідування в цьому провадженні триває, судові перспективи зрозумілими не є, оскільки поєднаним є питання, чи є закриття провадження обов'язком. Однак можна з впевненістю зазначити, що ці події є прямим наслідком невизначеності закону та неузгодженості його попередніх стадій із подальшими (наслідки вчинення процесуальних дій та прийняття рішень із подальшим обсягом прав та обов'язків учасників, обсягом відповідальності посадових осіб сторони обвинувачення тощо).

Таку позицію законодавців не можна вважати правильною. Так, непоодинокі випадки вилучення майна громадян або юридичних осіб під час проведення різних процесуальних дій. У такому випадку на виконання приписів ч. 5 ст. 171 Кримінального процесуального Кодексу України сторона обвинувачення не пізніше 48 годин повинна звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт вилученого майна. Постає питання, що має відбутися, якщо цей строк пропущено. Закон визначає, що майно має бути негайно повернено. Однак цей самий закон не визначає наслідків невиконання цього припису. Непоодинокі практики поновлення цього пропущеного строку за клопотанням прокуратури та прийняття слідчим суддею ухвали про арешт майна. Із законністю такої практики важко погодитись, однак оскарження цього судового рішення не передбачено.

Процесуальний закон встановлює велику кількість обов'язків для представників сторони обвинувачення, насамперед для осіб, яких наділено владою – слідчих, прокурорів та працівників оперативних підрозділів. Однак, на жаль, у законі відсутні наслідки невиконання цих обов'язків. За таких умов саме повноваження слідчого судді є запорукою дотримання прав і свобод громадянина, які закріплено Конституцією України. Вказівка закону на можливість їх здійснення лише у випадку встановлення

строку на прийняття рішення або вчинення дії – хибна. Процесуальний закон не в змозі передбачити всі життєві ситуації, весь розвиток кримінального провадження. Для того створена і діє судова влада.

Виникають питання і з приводу механізмів судового контролю за невиконання обов'язку органу досудового розслідування щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; за невиконання обов'язку повернення тимчасово вилученого майна. Однак з огляду на обсяг досліджень цим питанням слід присвятити окрему роботу.

По-третє, судовий контроль на стадії досудового розслідування повинен відбуватися у власній ініціативі слідчого судді по перевірці дотримання прав людини. Це прямо передбачено ст. 206 Кримінального процесуального Кодексу України. Однак, на жаль, судова практика із цього приводу взагалі відсутня за відомостями єдиного державного реєстру судових рішень.

Приписи, викладені в ст. 206 Кримінального процесуального Кодексу України, можна розцінити як прогресивні в порівнянні з положеннями Кримінально-процесуального Кодексу України 1960 року. Однак відсутній у процесуальному законі механізм їх реалізації. Не визначено підстави для реагування слідчого судді, процедуру розгляду питання, що є предметом розгляду, конкретного слідчого суддю (адже є слідчий суддя суду першої інстанції та слідчий суддя апеляційного суду), коло осіб, які мають право або зобов'язані прийняти участь у такому розгляді, їх права та обов'язки тощо. Не визначено результат такого розгляду – документ, який повинен прийняти слідчий суддя, його реквізити та зміст. За таких обставин зміст ст. 206 Кримінального процесуального Кодексу України слід розцінити більш як декларацію, ніж норму прямої дії.

Висновки. Підсумовуючи наведене, слід констатувати значні прогалини в законодавстві у сфері правового регулювання контрольної діяльності суду, отже, в даній сфері потрібні подальші теоретичні розробки та практичні зміни. Безумовно, прийняття Кримінального процесуального Кодексу України вирішило певні проблеми в цій сфері, які існували до 19 листопада 2012 року, однак лише правозастосовна практика та теоретичні розробки сприятимуть утвердженню законності, оскільки проблеми, які існували до цієї дати, однозначно не вирішено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – № 100, 04.06.2002
2. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К.: Форум, 2001. – Т. 1.
3. Конституція України // Офіційний вісник України, 01.10.2010, ст. 15.
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Справа судді Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iz.com.ua/zaporoje/delo-sudi-boyko-v-zaporozhe-sud-ne-dovletvoril-trebovanie-prokuratury.html>.
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
7. Закон України «Про вищу раду правосуддя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.